

דיני פורים בערים שספק מוקפות חומה מימות יהושע בן-נון

בגמרא מגילה דף ה, ב: "גופא חזקיה קרי בטבריא בארביסר ובחמיסר מספקא ליה אי מוקפת חומה מימות יהושע בן נון היא או לא. ומי מספקא ליה מילתא דטבריא, והכתיב וערי מבצר הצדים צור וצידון וחמת רקת וכנרת וקימא לן רקת וזו טבריא. הינו טעמא דמספקא ליה משום דחד גיסא שורא דימא הות. אי הכי אמאי מספקא ליה ודאי לאו חומה היא, דתניא אשר לו חומה ולא שור איגר סביב פרט לטבריא שימה חומתה. לענין בתי ערי חומה לא מספקא ליה, כי מספקא ליה לענין מקרא מגילה. מאי פרוים ומאי מוקפים דכתיב גבי מקרא מגילה. משום דהני מיגנו והני לא מיגנו, והא נמי מגניא, משום הכי מספקא ליה. רב אסי קרא מגילה בהוצל בארביסר ובחמיסר, מספקא ליה אי מוקפת חומה מימות יהושע בן נון היא אי לא."

הגדרת עיר ספק

עיר ספק נוכל להגדיר בשלושה אופנים:

- א. כל עיר היא בחזקת עיר ספק עד שיתברר מצבה — אם היא מוקפת מימות יהושע בן-נון או פרוזה.
- ב. סתם עיר היא בחזקת עיר פרוזה, ועיר ספק היא עיר עתיקה ובעלת חומה עתיקה שהרואה אותה מסתפק אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן-נון.
- ג. גם עיר עתיקה היא בחזקת פרוזה, ורק עיר שיש ספק בקבלתה — דהיינו צדדים או בעיות לכאן ולכאן — נחשבת כעיר ספק.

ה'בית יוסף' בהלכות מגילה (סי' תרפח) מכריע כאפשרות השלישית, וז"ל: "ומיהו יש לקיים דבריו... בהוצל מפני שהיו נחלקים בקבלתה זה אומר מוקפת וזה אומר אינה מוקפת. משמע מדבריו (הר"ן בשם הגאונים), דדוקא בכי האי גוונא הוא דהויא ספק וקורין בי"ד ובט"ו... אבל כל שאין מחלוקת בקבלתו אלא שאין אנו יודעים אם היא מוקפת חומה מימות יהושע אם לאו, לא נכנסה לכלל ספק ואין קורין בה אלא בי"ד לדברי הכל".

ה'בית יוסף' מביא מנהג שנהגו לקרוא בכל עיר מוקפת חומה בי"ד ובט"ו, שכן יש להסתפק בכל עיר ומוקפת אם היא מימות יהושע בן-נון או לא, וכאמור דחה דעה זו דאין עיר נחשבת עיר ספק אלא אם כן יש ספק בקבלתה. אך השל"ה כתב (מסכת מגילה עמוד הצדקה) וז"ל: "יש בחו"ל כרכים גדולים וכו', וראוי ליחיד אשר יראת אלוקים בלבו לקרוא ממגילה כשירה גם בט"ו לילה ויום ללא ברכה".

ואמנם מהלבוש (הלכות פורים סי' תרפ"ח, ד) משמע כעקרונו של השל"ה, דכל עיר עתיקה המוקפת חומה נחשבת כעיר ספק (גם אם אין ספק בקבלתה), אלא אם כן יש סיבה מפורשת להניח שלא היתה מוקפת חומה מימות יהושע, כגון ערי אירופה שידוע שלא היו מיושבות באותה תקופה. וז"ל: "מה שאנו במדינות אלו אין קורין אלא בי"ד לבדו בכל המקומות שאנו יושבים בהם אע"פ שמקצתם הם עיירות גדולות ומיושבות מאד מזמן ארוך ומוקפות חומות גדולות ובצורות ואין אנו מסופקים בשום אחת מהן שמה היתה מוקפת חומה מימות יהב"נ לקרות בהם גם בט"ו בלא ברכה, נ"ל דהיינו טעמא מפני שאנו מוחזקים בכל הגלילות האלו שהם בירכתי צפון העולם שלא היו מיושבים כלל בימי יהושע כי כולם נתיישבו אחרי ביאת ישראל לא"י וגם לאחר חורבנם, לפיכך אין לספק בשום מקום אם היתה מוקפת חומה בימי יהושע, אלא בעיירות שהם באופקים הדרומים של א"י אפילו הן רחוקים ממנה, או באופקים צפוניים בסמוך לא"י". ובערוך השולחן סי' יג כתב כלבוש.

מרש"י מגילה דף ב, ב, נראה לכאורה דאפשר לדייק כדעת ה'בית יוסף'. בד"ה 'אלא שושן דעבדא כמאן' כותב רש"י: "אי ילפינן הך גזירה שוה האידך עשו אותן שבשושן בט"ו, הא פרוי היא ולא ידעינן בה שהוקפה מימות יהושע". אם כן, למרות ששושן היתה מוקפת חומה בימי אחשוורוש, היא עדיין אינה נכנסת לגדרי עיר ספק שכן לא ידעינן בה בבירור שהוקפה מימות יהושע.

ולפי השל"ה והלבוש נצטרך לומר, שעל שושן ידענו בבירור שאינה מוקפת מימות יהושע, דאם לא כן היתה שושן בגדר עיר ספק — שכן היתה מוקפת חומה בימי אחשוורוש. או שהם מפרשים ששאלת הגמרא למה קורין רק בט"ו בשושן, ולא בשני הימים כבעיר ספק. ה'משנה ברורה' (בסי' תרפ"ח, ס"א, ס"ק ט) כתב: "במדינות אלו בכרכים מוקפים חומה אין להסתפק שמה מימות יב"נ, לפי שהם מצפון ורחוקים מא"י, וידוע שלא היו מיושבים מזמן יהושע". משמע אם כן, שה'משנה ברורה' דעתו שלא כ'בית יוסף', אלא כדרך הגדרה שניה שהצגנו לעיל, שכל עיר עתיקה המוקפת חומה היא בחזקת עיר ספק עד שיתברר.

קריאת מגילה בערים המסופקות

שיטת הר"ן הרשב"א והרמב"ן

הר"ן (הובאו דבריו ב'בית יוסף') כתב: "ולענין ערי הספקות הורו הגאונים ז"ל שהולכים בהם אחר רוב עיירות שרובן אינם מוקפים חומה מימות יהושע ב"נ וקורין בי"ד, ועוד שאפילו תאמר שהוא ספק שקול, ה"ל ספק של דבריהם לקולא, ונמצא פטורות בשניהם ומבטל ממנו בודאי מקרא מגילה. לפיכך קורא בראשון ופטור בשני. ודאמרין בגמרא אטבריא והוצל שהיו קורין בי"ד וט"ו, במידת חסידות היו נוהגין כן".

וה'משנה ברורה' למלך' בהלכות מגילה א, יא מפרש את דברי הר"ן וז"ל: "וכונת דבריו נראה, דכיון דמן הדין הוי ספק של דבריהם ולקולא, אלא דלא אפשר למיזל לקולא דא"כ נמצא אתה פטור בשניהם דכל יומא ויומא איכא למימר שמה אינו חייב ביום

זה, מש"ה אמרינן דיקרא בראשון ופטור בשני, משום דהוי ספק של דבריהם דשמו נפטר במה שקרא בראשון. ומאי דאמרינן דיקרא בראשון הוא משום דכיון שעכ"פ צריך לקרות יום אחד, או בי"ד או בט"ו, צריך לקרות בי"ד, דתיכף שבאה המצוה לידו צריך שיקיימנה". ובביאור הגר"א לשולחן ערוך אורח חיים סי' תרפח מסביר בדעת הר"ן, דהא דיקרא בי"ד, הוא משום דבדיעבד אפילו בן ט"ו שקרא בי"ד יצא, ולכן כיוון שצריך לקרוא יום אחד יקרא בי"ד.

והנה על טעמו הראשון של הר"ן שבערים המסופקות אולינן בתר רוב עיירות שאינן מוקפות חומה, הקשה בספר 'מקראי קודש' (הובאו דבריו בספר 'לשון למודים' סוף סימן רמג): "והא קי"ל דקבוע כמחצה על מחצה דמי, וכ"ת התם היינו טעמא שמא יקח מהקבוע והכא ליכא הך חששא, ליתא, דהיינו דוקא היכא דאינן איסור ניכר במקומו, משא"כ כשכל אחד ניכר, הוי קבוע דאורייתא כמ"ש התוס' ובחיים דע"ג, ושושן וירושלים ניכרות, והוי מחצה על מחצה, וצ"ע". וכך הקשה ביחכמת שלמה' בשולחן ערוך אורח חיים סי' תרפח וז"ל: "קשה דהרי קבוע כמחצה על מחצה דמי, וכאן יש כמה קביעות הידועים דהם מוקפים והוי ניכר הקבוע, לכן עיקר כטעם השני".

וב'לשון למודים' (שם) תירץ, דלא אמרינן קבוע כמחצה על מחצה דמי, אלא היכא דשקיל או שפירש בפנינו מהקבוע, אבל היכא דלא יצא מתוך הקבוע כגון עיירות דבאפי נפשיהו קיימי, אולינן בתר רובא ודאי, ודמי לבשר הנמצא, דאמרינן כל דפריש מרובא פריש. ואולם בשער המלך הלכות מגילה א, יא הקשה על דבריו ממה שכתב הר"ש מקינן בספר כריתות סימן ר: "ובוזה ניחא מה שמקשים העולם, יאסר כל העולם בחרישה וזריעה מטעם נחל איתן שהוא קבוע, ולמאי דפרישית ניחא כיון דלא ידעינן היכן נחל איתן לא שייך למימר כל קבוע, אבל אי ידעינן מקומו אמינא כי הנזרע בתוכו אסור, ואי נסבינן זרע ולא ידעינן אי מינני' אי משאר עלמא אסור. אע"ג דעלמא רובא ורובא דרובא כמה פעמים". ומפורש בדבריו, דאף על גב דהתם נמי כל שרה ושרה באפי נפשיה קאי ולא יצא מתוך הקבוע ואפילו הכי סבירא ליה להר"ש דמיקרי קבוע. אלא שעל פי דברי הר"ן בפירושו על הר"ף לסוגיית ראש פרק כל הצלמים, הראה ב'שער המלך', שבפשטות צריכים אנו לומר שסובר הר"ן שאין אומרים קבוע אלא היכא דשקל או שפירש בפנינו, אבל בשלא יצא מתוך הקבוע כגון עיירות דבאפי נפשיהו קיימי הוויא לן כנמצא בפנינו. עיין שם (ועיין גם במה שכתב ב'מעשה חשב' על 'שער המלך'. ודבריו צריכים עיון אם אמנם זוהי כוונת הר"ן. ועיין גם בטעם שכתב בערוך השלחן סי' תרפח, יג).

ומטעמו השני של הר"ן למדנו שסובר, שפורים מצוה דרבנן היא ולכך ספקה לקולא. הרשב"א והרמב"ן סוברים אמנם שפורים דברי קבלה, אלא שמכיוון שלדעתם דברי קבלה חשובים כדינים דרבנן וספקם לקולא, סוברים אף הם לדינא כר"ן שבעיר ספק קורין רק בי"ד.

שיטת הרמב"ם והסוברים כמותו

הרמב"ם בהלכות מגילה א, יא כתב: "עיר שהיא ספק, ואין ידוע אם היתה מוקפת

חומה מימות יהושע בן נון או אחר כך הוקפה, קוראין בשני הימים שהן י"ד וט"ו ובליליהם". וכן מכריע המאירי וכן כתבו הטור והשולחן ערוך.

והנה ביטורי אבן' (בדף ה, ב) לאחר שהביא את דברי הר"ן מסיק וז"ל: "מ"מ מסתבר לי דדברי קבלה כשל תורה דמי וספיקא להחמיר כיון דאל אחד אמר, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא ואין לחלק ביניהם". ונראה שבפשטות בזה יש לבאר את שיטת הרמב"ם הסובר שקוראים בשניהם, שלדעתו פורים דברי קבלה, שכן כתב בהלכות מגילה א, א: "קריאת המגילה בזמנה מצות עשה מדברי סופרים והדברים ידועים שהיא תקנת הגביאים". וסובר שבדברי קבלה אזלינן בספיקם לחומרא כבדאורייתא. וכך סובר אף ה'בית יוסף' בטור אורח חיים סי' תקנד, שכתב בדין ההולך להקביל פני רבו בתשעה באב שעובר במים ואינו חושש וז"ל: "ת"ר ההולך להקביל פני רבו או פני אביו או פני מישהו גדול ממנו, עובר במים עד צוארו ואינו חושש". ואיבעיא להו, הרב אצל התלמיד מאי, ולא איפשיטא, ופסקו הפוסקים לחומרא לגבי יום הכיפורים. אבל לגבי תשעה באב היה נראה לאיפשטא לקולא כיוון דספקא בדרבנן הוא, אלא שהפוסקים לא פסקו כן. לפיכך צריך לומר שהם סוברים כיוון דתקנת גביאים הוא, חמור כדברי תורה. ובשיטת הרמב"ם בזה עיין גם לקמן.

ברכת המגילה בערים המסופקות

לגבי הברכה מובאות שתי דעות. דעת אחי הטור (מובא בטור סי' תרפח) שלא יברכו לא ב"ד ולא בט"ו וז"ל: "כתב אחי הר"י ז"ל מסתבר שיקראו בלא ברכה בשני הימים, ביום ט"ו לא יברכו דשמא אינה מוקפת חומה, וביום י"ד לא יברכו דשמא היא מוקפת חומה ועדיין לא הגיע זמנה והוי ברכה לבטלה. וכיון דברכה לא מעכבת למה יכניס עצמו לספק ברכה לבטלה".

אבל הרמב"ם והשולחן ערוך סוברים שיברכו ביום י"ד. וז"ל הרמב"ם (בהלכות מגילה א, יא): "ומברכים על קריאתה ב"ד בלבד הואיל והוא זמן קריאתה לרוב העולם". וכן כתב השולחן ערוך (סי' תרפח, ד): "ולא יברך כי אם בארבעה-עשר שהוא זמן קריאה לרוב העולם". אולם מהרש"ל (הובאו דבריו בב"ח על הטור [שם]) מקשה, למה אין מברכים בשניהם, וז"ל: "תימא ולמה אין מברכין עליה בב' הימים כשאר ספיקא דיומא ביו"ט לענין ברכה, ודוחק לומר ולחלק בין יו"ט דאורייתא למקרא מגילה דרבנן (אולי כוונתו בזה שהרי הברכות גם ביו"ט דאורייתא, הם מדרבנן). בשלמא בלא ספק הוקף, ליכא להקשות אמאי לא יקרא מגילה ב"ד ובט"ו משום ספיקא דיומא כשופר ולולב, דכבר תירץ המרדכי דכתיב ולא יעבור מאחר שאנן בקיאיין בקביעא דירחא. אבל בספק ממש לא שייך לומר ולא יעבור דשמא היום עקר זמנה, ולמה לן למיחש לספק ברכה לבטלה יותר מספיקא דיומא לענין יו"ט? ומתוך, וז"ל: "ויש לחלק דהתם קדושת היום גורם, מחייבו אף ברכה מכח ספיקא שאם לא תנהג בו קדושת היום אף לענין ברכה א"כ אתה עושה חול, ועוד קדושת המועדות תלוי בב"ד והם כך קבלו עליהם וק"ל".

בדומה לתירוצו השני תירץ ב'מגן אברהם' (בסי' תרפח, ס"ק י) וז"ל: "וב"ל דלק"מ

דדוקא על מצוה שתקנו חכמים לעשות מספק מברכים, אבל מצות שאנו עושים מספק אין מברכים אפילו ספק דאורייתא, וכמ"ש ביו"ד (סי' כ"ח ע"ש), "דהיינו שיום טוב שני של גלויות, חכמים תיקנו להנהיגו ולכן מברכים בו, מה שאין כן כאן (בערים המסופקות) שאנו מסתפקים בזה, ולכן לא מברכים ביום השני, וביאליה רבה' הקשה על דברי מהרש"ל "דבשבת דף כ"ג פריך כה"ג על דמאי שאין מברכין מיו"ט שני דמברכין, ומשני התם כי היכי דלא לזולתי בה, רבא אמר רוב עמי הארץ מעשרין הן". ואמנם על פי התירוץ הראשון שבגמרא יש טעם מיוחד לברכה בשני ימים טובים ואין להקשות משם כלל על ברכת המגילה. ברם לתירוץ השני של רבא, דדוקא בדמאי אין מברכין שכן אף ספק אינו, ברם שאר ספקות הרי הם כיום טוב שני ולכן ברור מה שהקשה מהרש"ל. ואולם קשה על תרוצו של מהרש"ל, שכן לפי דבריו קושיות הגמרא בשבת אינן קושיות שאין להקשות מיום טוב שבית דין קידשוהו וקדושתו תלויה בבית דין (עיין ביישועות יעקב' שם).

ובט"ז הקשה על שני תירוצים אלו של מהרש"ל: "דהא גם גבי מגילה יש בו קדושת היום לענין כל הדינים התלויים בפורים. וגם על התירוץ השני קשה על הב"ד גופיה למה לא קבלו עליהם בשוה". וביישועות יעקב' תירץ קושיות אלו על דברי מהרש"ל בכתבו: "דפשיטא דאין לחלק בין יו"ט שני לשאר ספיקות דמדוע ישתנו ב"ד דיניהם בזה, והכל העמידו הב"ד על דין תורה, וכיוון שיו"ט שני תקנת חז"ל אף עתה דבקיאינו בקביעי' דירחא, סוף סוף תקנת חז"ל, ושפיר מברכי' אשר ציוונו, והיינו מלא תסור כדקאמר הש"ס. משא"כ בדבר שאינו תקנה מוחלטת רק שפעם אחת אירע ספק זה, בזה לא מברכין על הספק. וזה ברור כוונת מהרש"ל. ומעתה הא הקשה הש"ס במס' שבת ג"כ הוא עד"ז דכיון דהפירות הניקחין מע"ה יש עליהם דין דמאי למה לא יברכו כמו ביו"ט שני, ושפיר הקשה הש"ס, ומעתה נתיישב קושיות הט"ז מן מאור עינינו מהרש"ל ז"ל".

ואמנם עדיין יש להקשות, מדוע לא נימא כדעת אחי הטור דאין מברכים כלל, שהרי ספק ברכות להקל, ולמה לא נחשוש לברכה לבטלה. ועוד יש לעיין במה שכתב הרמב"ם, דמברכין בי"ד הואיל וזמן קריאתה לרוב העולם. שהרי ממה שפסק שקוראין בשניהם משמע שאינו פושט את הספק מטעם רוב וכדברי הטורי אבן הג"ל, שהווי ספק דברי קבלה ולחומרא. ולפיכך לדעת הרמב"ם שהספק בעינו עומד, לכאורה אין לברך כלל, שספק ברכות להקל ?

בט"ז תירץ בדרך אחרת את קושיית מהרש"ל מדוע לא מברכים בשניהם, ולפי תירוצו יובן גם מדוע מברכים בי"ד. וז"ל הט"ז (סי' תרפח): "ונלע"ד לתרץ קושיותו דשאני גבי יו"ט דיש צד אחד לומר שלא יקיים מצות יו"ט כלל דאם היום השני קדש לא יועיל מה שנהג אתמול קודש כי חול היה. ע"כ. מן הספק צריך לנהוג גם ביום השני קודש וכן להפך. אבל במגילה מצאנו בלא"ה הרבה זמנים דיש למגילה דהיינו י"א י"ב וי"ג, וילפינן ליה מדכתיב בומניהם, הרבה זמנים יש. וגם במקום שעושים בט"ז מקדימין כגון אם חל בשבת. ויש בב"י בשם הירושלמי (מגילה פ"א ה"א) כל החודש כשר למקרא מגילה וא"כ אפילו באותו צד שתאמר שביום ט"ז עקר החיוב, מ"מ מועיל

מה שקרא בי"ד דמצינו בלא"ה קדימה לענין זה, ע"כ אין חשש גמור וסגי בי"ד כיון שהוא לרוב העולם, וזה נכון לענ"ד". ועיין גם בביאור הגר"א שם, ועיין ב'משנה ברורה' (סי' תרפת, ס"ד, סק"א) שהביא סברה זו וז"ל: "ולא יברך כ"א בי"ד שהוא זמן קריאה לרוב העולם שהברכה אפילו במצוה של תורה, היא מדרבנן, א"כ בדבר שהוא ספק לענין הברכה הוא ספיקא דרבנן וכ"ש בזה שהוא מצוה של דבריהם (דברי קבלה) לכולי עלמא אין צריך ברכה (משא"כ הקריאה שהיא דברי קבלה וספק דברי קבלה לחומרא, ולכן קורין בשניהם). ומה שמברך בי"ד משום דביום י"ד הוא זמן קריאה לרוב העולם כדלקמיה, ור"ל דע"כ אפילו הוא מוקף חומה שדינו בט"ו, אם קרא בי"ד יצא בדיעבד ולא הוי ברכה לבטלה". ומכאן, שכיוון שבדיעבד יוצא אם קרא בי"ד, הרי אם יברך בי"ד אין זו ברכה לבטלה.

ועל פי זה יש לומר, שאף שפסקו הרמב"ם ושולחן ערוך שקורין בשניהם משום דספק דברי קבלה לחומרא, מכל מקום מברכין רק בי"ד משום דבדיעבד אף בן ט"ו שקרא בי"ד יצא.

וב'שירי כנסת הגדולה' תירץ קושיית מהרש"ל, דשאני הכא דאזלינן בתר רוב עלמא דקורין בי"ד. ואמנם ב'אלה רבה' כתב על דבריו: "ולא דק דקושיית רש"ל וב"ח היא על הטור שכתב בשם ר' יחיאל שאין מברכין בשני הימים מספיקא. ולא ס"ל הך סברה דרוב עולם". ואולם לדעת החולקים על ר' יחיאל אחי הטור בפשטות לומר אף לדעתו שסוברים דאזלינן בתר רוב עלמא דקורין בי"ד. ואף ב'לבוש' ביאר מטעם זה שזו לשונו: "ואם הוא ספק אם היתה מוקפת מימי יהושע אם לא, קורין בי"ד ובט"ו בימים ובלילות, בי"ד קורין ומברכין מפני שהוא זמן קריאה לרוב העולם, ובט"ו קורין מספק, ולא יברכו דשמא לא היתה מוקפת חומה בימי יהושע ותהיה ברכה לבטלה אלא דבי"ד תלינן אותה שהיא הרוב ולכך מברכים". וכך כתב בערוך השולחן (סי' תרפת, יג) וז"ל: "כרך שהוא ספק אם הוקף בימי יהושע אם לאו קורין בי"ד ובט"ו ובליליהוין ולא יברך כי אם בי"ד כי הוא זמן קריאה לרוב העולם ואזלינן בתר רובא ובוה לא שייך דין קבוע, דקבוע אינו אלא כשכל הספקות על מקום אחת כתשע חנויות".

אלא שלפי זה קשה למה קורין לדעת הרמב"ם והשולחן ערוך בשני הימים, דאם אזלינן בתר רובא לגבי הברכה נלך אחר הרוב גם לגבי הקריאה ונקרא רק בי"ד? (וכמו"ש הר"ן בטעמו הראשון גבי זמן הקריאה, שקורין בי"ד דאזלינן בתר רובא). ולכאורה אפשר לתרץ, דאף על פי דאזלינן בתר רובא לגבי הברכה, לגבי הקריאה נחוש גם למיעוט לחייב בה בשני הימים, על פי הרדב"ו (ח"א סי' רנב), שגם במקום שאין צריך לקרוא אלא בי"ד אין לגעור בהן אם יקראו גם בט"ו "כיון שקורין אותה בלא ברכה, והלאוי שיוכרו נפלאות ה' בכל יום", עיין שם, מה שאין כן לגבי הברכה — שלא נוכל לחשוש למיעוט ולברך בשני הימים, שכן אז נכנסים לספק ברכה לבטלה ומאחר דאזלינן בתר רובא לא נוכל לחוש למיעוט במקום שיש גדר איסור. וכעין שמצינו גם בדין דמאי, לדעת רבא (בשבת דף כג), שאמר 'רוב עמי הארץ מעשרין, ולכך מפרישין דמאי בלא ברכה. אך לגבי ההפרשה עצמה שבה אין לחוש לאיסור, חוששין למיעוט ומפרישין.

והנה המרדכי (מגילה סי' תשעה) כתב: "ומה שלא נהגו לקרות המגילה יום י"ד וט"ו מספק בזמן הזה כדעבדינן ביו"ט, יש לומר משום דלמא י"ד נקבע כזמנו ואיכא בט"ו משום 'ולא יעבור'". ולפי זה לא נוכל להחמיר ולקרוא שני הימים, שכן בט"ו יש האיסור של 'ולא יעבור' וכיוון שנפשט הספק מדין רוב ליי"ד — אין להחמיר ולחוש למיעוט דט"ו במקום שיש נדנוד איסור (אמנם אם לא מצד רוב קורין ביי"ד — נוכל לקרוא גם בט"ו ולא יחוש ל'ולא יעבור', שכן הוא ספק. ושמא ט"ו הוא יומו). אם כן הדרא קושייא לדוכתיה אמאי קרינן גם בט"ו, וסברת הרדב"ז לכאורה אינה עולה בקנה אחד עם דברי המרדכי. וכן יש להעיר אף על שיטת הר"ן, שביאר כנ"ל דרב אסי קרא בהוצל בט"ו רק משום מנהג חסידות ומצד הדין יש לקרוא רק ביי"ד. ולמה לא חש ל'ולא יעבור'?

ונראה לחלק בין דברי המרדכי לדברי הר"ן והרדב"ז דאיסור 'ולא יעבור' קיים רק כאשר ודאי אין צורך לקיים המצוה בט"ו כגון בערי פרוזות בחו"ל. דאנן ידעינן בקביעא דירחא (ביצה דף ד, ב, ועוד מקומות), ולכן שאם יקרא בט"ו, תישיגן לילא יעבור'. מה שאין כן בספק מוקפים, אפילו אם נלך בתר רוב ומצד הדין נקרא ביי"ד, מי שיחמיר ויקרא גם בט"ו ינהג מנהג חסידות, כיוון שעדיין יש מיעוט שקורין בט"ו, ודלמא עיר זו ביניהן, ומצד המיעוט אין לחוש ל'ולא יעבור'. אמנם לגבי הברכה אי אפשר לומר כן וכיון דתהווי ברכה לבטלה אף במקום שמצד המיעוט נקרא בט"ו אין להחמיר ולברך בשני הימים.

ובדברי המרדכי עצמם צריך עיון, דהא אמרינן בירושלמי (מגילה פ"א ה"א): "אמר רב חלבו ובלבד עד חמישה עשר, דאמר רב אבהו בשם ר' לעזר 'לא יעבור' ו'לא יעבור'". ומסביר שם 'קרבן העדה': "אבל מי שנאנס ולא קרא עד ט"ו לא יקרא אח"כ דכתיב 'ולא יעבור'". ובדרך זו הלך גם 'שבולי הלקט' (ענין פורים, ס' קצה). וכן מובא ביחיי אדם' (כלל קנה, ס"ט) וב'משנה ברורה' (סי' תרפח, כג), ש'ולא יעבור' הוא רק מט"ו ואילך. ובן י"ד שלא קרא ביי"ד יכול לקרוא בט"ו. והרי ראינו לעיל שלדברי המרדכי גם בט"ו לא יקרא מספק שנאמר 'ולא יעבור'? ונראה שדברי המרדכי שגם בט"ו לא יקרא משום ש'ולא יעבור' הם רק במי שקרא לפני כן, שכן אחרי שיצא י"ד אין לו לקרוא שנית בט"ו משום 'ולא יעבור'. ולכן בחוץ לארץ לא קורים מספיקא גם בט"ו דאנן בקיאים בקביעא דירחא, אך אם לא קרא ביי"ד יכול לקרא בט"ו בלי לחשוש, ולגביו איסור 'ולא יעבור' קיים רק מט"ו ואילך. וכן הוא בדברי הירושלמי והפוסקים שהובאו לעיל, הדנים באדם שנאנס ולא קרא בזמנו, האם יוכל לקרא בט"ו.

לסיכום: לפי הר"ן בערים המסופקות יש לקרוא רק ביי"ד — מדין רוב, או כיוון שספיקא דרבנן לקולא. ולפי הרמב"ם והשולחן ערוך קורין מדינא בשני הימים — משום דספק דברי קבלה לחומרא, או לפי מה שכתבנו בדעת ה'לבוש' שכנה"ג וערוך השולחן, שלמרות שמדין רוב היה לקרוא רק ביי"ד, מכל מקום מאחר שלא נפסיד אם נקרא גם בט"ו, פסקו הרמב"ם והשולחן ערוך לקרוא גם בט"ו.

יתר דיני פורים בערי הספקות

על הנסים וקריאת התורה

ב'פאת השולחן' (הלכות ארץ ישראל ג, טו) כתב: "ובצפת קורין בי"ד וט"ו... ויום י"ד קורין את המגילה בברכותיה, וקורין בס"ת ויבא עמלק, ואומרים על הנסים בתפילה. וביום ט"ו קורין בלא ברכה, ואין אומרים על הנסים בתפילה, וכן אין מוציאים ס"ת לקרוא ויבוא עמלק. אע"פ שהיה מנהג צפת בבהכ"ב מערביים להוציא ס"ת גם ביום ב' ולקרוא בברכה, אין נוהגין כן עכשיו".

ובבית ישראל כתב וז"ל: "כ"כ בספר תיקון יששכר וכ"כ האחרונים... והטעם כתבו דמגילה בלא ברכה גם מספק שרי, אבל על הנסים אם כבר עבר יום הפורים, או שהוא ביום ב' — הוא כאומר יעלה ויבוא בחו"ל".

ובאות ל"ו שם מביא בתקון יששכר "דבבהכ"ב שלי נהגו להוציא ס"ת גם ביום ט"ו בעיה"ק צפת ולברך, כי בלא ברכה זילותא היא לס"ת, אבל בכל הקהילות דספרדים ואשכנזים לא נהגו... ועכשיו אין מנהג להוציא ס"ת ביום ב'".

בספר 'ארץ החיים' (אורח חיים תרצ"ג, ב) כתב: "בהגה, ואין אומרים על הנסים רק ביום י"ד אבל לא בט"ו. ע"י בבית יוסף שכתב משום או"ח שאסור לקרות בתורה ולהזכיר על הנסים ביום ט"ו. וכתב הב"י שאינו יודע מה איסור יש באזכרת על הנסים. והט"ז סק"ג, כנה"ג, הפר"ח, הראש יוסף, והבית דוד ס"י תפ"ט, כתבו דהאיסור משום הפסק בתוך התפילה. וכתבו הראש יוסף והבית דוד שם, דהיינו אפילו בכרך המסופק אם הוא מוקף חומה מימות יהושע. אבל הפרי מגדים, במשבצות זהב סק"ג כתב דכרך המסופק צריך לומר על הנסים. וז"ל הפמ"ג שם, והנה כרכים הספיקות אומרים על הנסים בתפילה בב' ימים ואין זה הפסק כיון דמספק אומרים".

וממשיך שם ב'ארץ החיים', דבצפת היה מנהג קדום לומר על הנסים בשני הימים, והסכים עמהם מרן המחבר ז"ל. אך הוא מסיים בשם 'פאת השולחן' דהאידינא לא אומרים על הנסים ביום ט"ו. וכן לגבי קריאת התורה מביא דהיה מנהג לקרוא בצפת גם ביום ט"ו אלא שלא נוהגין כן.

ובספר מנהגי ארץ ישראל לרב טיקוצ'ינסקי זצ"ל (עמ' מז) מסכם וז"ל: "בכל הערים העתיקות שמנינו לעיל... קורין בהן המגילה בשני הימים בי"ד ובט"ו. עקר הפורים הוא שם ביום י"ד, ומשום שיום י"ד זמן קריאה לכל מברכים הברכות רק בי"ד. וכן קריאת התורה ויבוא עמלק, ואמירת על הנסים ביום י"ד. וביום ט"ו קריאת המגילה בלא ברכות... בתקופה קדומה נהגו לומר על הנסים בשני הימים (כמ"ש הפמ"ג), וכן קריאת ויבא עמלק נהגו בשני הימים (כמ"ש תקון יששכר), אבל כבר מוזמן נוהגים שלא לקרוא בתורה ושלא לומר על הנסים בט"ו. ומ"מ הלכה למעשה אין זה ברור שיש ללכת אחר המנהג לגבי עה"ג, דהנה המשנה ברורה פסק במפורש שלא כמנהג וכתב (סי' תרצו ב) וז"ל: "כרכים הספיקות אם הם מוקפות חומה אומרים על הנסים בתפילה בשני הימים ואין זה הפסק כיון דמספק אומרים".

ובלוח ארץ ישראל לרב טוקצ'ינסקי זצ"ל שיצא כל השנים בארץ והיה מודע

למנהגים, כתב בפשטות במשך למעלה מעשרים שנה עד שנת תרפ"ז "ואמירת עה"נ
וזהגים בשני הימים".

ובלוחות משנת תרפ"ח ואילך עד סוף ימיו, וכן ממשיך בנו שליט"א להדפיס עד
עצם היום הזה כתוב בלשון הזו "וכן אמירת עה"נ ראוי לומר ג"כ בט"ו כמ"ש הפמ"ג,
וכן נהגו בזמנים קדומים". ומשמע בברור דדעתו שאין ראוי לנהוג בזה כפי המנהג
כיום, אלא ראוי לנהוג יותר כהכרעת המשנה ברורה ולומר על הניסים בשניהם. וכן
פסק הגרצ"פ פרנק וצ"ל דיש לומר עה"נ בשני הימים.

שמחה, משלוח מנות ומתנות לאביונים.

בלקח טוב למגילת אסתר פרק ט פסוק טז כתוב "ושאלו היהודים אשר במדינות
המלך, ביום שלושה עשר לחודש נקהלו, למדנו שי"ג הוא זמן תפילה לכל שבו הרגו
בשונאיהם, ונח בארבעה עשר בו, הוא ימי משתה ושמחה ליהודים אשר בערי הפרוות,
והם הערים שאינם מוקפות חומה וכו'. אבל המוקפות חומה וכו' קורין המגילה בט"ו,
שהיתה להם ימי נקמה ב ימים בי"ג ובי"ד ונחו בט"ו, ובמקום שאין מכירין אם
מוקפת חומה וכו' ואם לאו נוהגים ב ימים משתה ושמחה כמוקפים חומה וכפרזיב".

וכ"כ בשלטי גיבורים למס' מגילה בשם הריא"ז וז"ל: "עיר שהיתה מסופקת
לקדמונים אם היא מוקפת חומה בימות יהושע וכו' קורין בה בי"ד ובט"ו, ונראה בעיני
שנוהגים שמחה ומתנות לאביונים בשניהם כמבואר בקונטרס הראיות". וכ"ה בשבלי
הלקט סימן קצה: "ועוד מצאתי בשם רבינו שלמה וצ"ל במקום שיש ספק אם עירם
מוקפת חומה מימות יהושע בן נון אם לאו, קורין אותה בארבעה עשר כהילכתא
ובחמשה עשר קורין בלא ברכה ושמחין בזה ובה". וכ"כ המג"א "ונוהגים שמחה
ומתנות לאביונים בשניהם" וכן ב'באר היטב'.

אמנם הפרי חדש בסימן תרצה כתב וז"ל "עיר ספק מוקפת חומה אע"פ שקוראים
בשני הימים מחמת ספק, מ"מ כיון שאין מברכים על קריאתה אלא בי"ד משום שהיא
קריאתה לרוב העולם ה"ה לענין סעודה שאין עושין אלא בי"ד דומיא דרוב העולם
וסגי בהכ"ה". (ועמ"ש על דבריו בפמ"ג, משבצות זהב תרצה ס"ק ה).

ודברי הפרי"ח תמוהים כי הם מגודלים לדברי הראשונים שהבאנו לעיל, ובאמת
המשנה ברורה פסק במפורש כמגן אברהם והעתיק דבריו. ובלוח אר"י כתב בכל השנים
כפסק המ"ב. וכ"כ בספר אר"י. (ובשנים שיש פורים משולש פסק בלוח אר"י לקיים
סעודה ביום א' כבמוקפים ולראשונה נתקל בזה הרי"מ טוקצינסקי וצ"ל בשנת תר"ע
וכתב: "ובעירות הישנות כמו, יפו חברון צפת טבריה ושכם שהינם ספק וכו' ולמחרתו
ביום א' מקימים ג"כ מצות הסעודה ומשתה וש"מ (בלא אמירת עה"נ)". וביחס לקיום
מצות לביסומי ביום השני כתב הרב שריה דבילצקי שליט"א בספרו פורים משולש
פרק ו הערה ה: "הנהוגים להשתכר כפשוטו אין נוהגים בזה שנית", ובוזה הוא מסביר
מדוע לא מפורסם דין שמחה ביום השני כיון שלא נהגו בו כ"כ בפרהסיא.

דין סמוך ונראה לערי ספקות

בברכי יוסף או"ח סימן תרפ"ח ס"ק ט כתב וז"ל: "אם בכרך קרו בי"ד ובט"ו מספק, הכפרים הנראים וסמוכים קרו בי"ד, דלא אמרו דהם ככרך אלא כשהכרך קורין בט"ו לבד, אבל אם הכרך עצמו מסופק, הנראה וסמוך קרו בי"ד. הרב משאת משה בתשו' הנוכרת, והכי מסתברא דכיון דאעיקרא הא דסמוך ונראה חידוש היא למגילה, משא"כ בבתי ע"ח כמש"ל, תסגי לך ודאן דקרו בט"ו לחוד לדרוש סמוכין כמשפטן, אבל היכא דכרכים גופיהו ספיק עלימו, הסמוך ונראה דינן כעירות דעלמא".

והדבר תמוה מצד הסברא דאין לו שורש בראשונים ובפרט לסברא שבערי הספקות קוראים יומים מצד שספק דברי קבלה לחומרא א"כ הוי כודאי מוקף.

ובפאת השולחן בהל' א"י סי' ג סעיף טו חולק וכותב במפורש שלא כברכי יוסף: "ובצפת קורין י"ד וט"ו וכן הכפרים הסמוכים כמו בירי ועין זיתון" (ועיי"ש בבית ישראל אות לד). ובלוח א"י היה גבוך בנושא, ובשנים הראשונות כתב: "וכפרים הסמוכים להם בי"ד (חידוש זה איתא בברכ"י וצ"ע, עין פאה"ש הל' א"י סי' ג סעיף טו)". נשמע מדבריו דפסק כברכי יוסף. אבל בשנת תר"פ כתב "והכפרים הסמוכים להם לדעת הברכ"י קוראים בי"ד, ולפאה"ש קוראים כספקות". דהיינו הביא מחלוקת כפשוטה ולא צידד כאחד מהם, וכ"כ עד שנת תרפו.

אולם בשנת תרפו כתב: "ולעירות הספקות אין נותנים סמוך ונראה, כמ"ש דברי משה והברכ"י ואף שהפא"ש כתב בירי ועין זיתון הסמוכות לצפת (קודם הרעש היתה צפת משוכה לצד כפר בירי) קוראים ג"כ כבעירות הספקות כפי הנראה בתקון יששכר, יתכן שבירי ועין זיתון נחשבות מצד עצמן כספק עירות ישנות. והשכונות שנתחברו אח"כ לעיר כמו שכונת אחוה לטבריה, נוה שלום ונוה צדק ליפו, נוהגים כמו בהעיר ואפילו ת"א שמקודם נהגו בה כמושבה חדשה, מאז נתחברה ליפו החלו לנהוג בה כמו ביפו. ואף שאין זה בהיר (עמ"ש בירושלים החדשה) אבל השכונות הנפרדות (יותר מע' ושירים) אין מקור להחמיר לנהוג גם בט"ו כמו קרית שמואל לטבריה, בת גלים ושכונת הר הכרמל הנפרדות מחיפה וכן השכונות הנפרדות מיפו, וק"ו מירון". אמנם בזמן הזה ידוע לגבי ת"א שאין נוהגים בשניהם וכן ציין בלוח בשנים אחרונות. אך לגבי השכונות החדשות בטבריה כתב שקוראים בשניהם, ונמצא שיש סתירה בין המנהג בת"א למנהג בטבריה. אולם יש לחלק ע"פ סברא המוזכרת בדברי כמה מחברים, שדוקא כפר הטפל לכרך יש בו דיני סמוך ונראה ונידון ככרך לקרוא בשניהם, אבל עיר הגדולה מן הכרך דאינה טפלה לכרך, אין בה דין סמוך ונראה וע"כ כשגדלה ת"א והיתה לעיקר לעומת יפו שוב לא בטלה לעומת יפו.

ונראה להביא ראיה להרימ"ט שהרי הרובע היהודי בחברון שבו חי הברכי יוסף, הדבר ברור שאינו נמצא במקום שבו היתה חברון העתיקה, וכמ"ש מפורש בספר מסעות בנימין לר' בנימין מטודלה ובספר 'כפתור ופרח' (העיר חברון העתיקה היתה על אחת הגבעות ולא בעמק).

ואעפ"כ בחברון עצמה בשכונה היהודית שבה נהגו יומים, ואם כן דברי הברכי

יוסף סותרים זה את זה. ועל כרחן גם לברכי יוסף יש לחלק בין סמוך ולא מחובר, לבין סמוך ומחובר כחברון.

וכעין זה כתב בכרם ציון אוצר התרומות כרך א' (ירושלים תשכ"ח) בתשובת הרב אונטרמן זצ"ל לגבי קדושת ירושלים, והכפיה שאשה כופה את בעלה לעלות לשם (כתובות קי). פסק שה"ה העיר החדשה "העיר שחוברת לה יחדיו", וקבע כלל וז"ל: "נראה לומר דיני ירושלים המיוחדים חוץ מעניני המקדש שיכים לכל השכונות המחוברות לעיר זו" (ההדגשה במקור).

נמצא להלכה לדעת פאת השולחן יש דין סמוך ונראה גם לעיר ספק כמו בודאי מוקפת. וכן נהג החזו"א בבני ברק לקרוא בשני הימים גם בזמן שלא היתה מחוברת לת"א יפו אלא סמוכה ונראית בלבד. וגם לדעת הברכי יוסף שאין דין סמוך ונראה לעיר ספק, מ"מ במקרה והסמוך מחובר לעיר ונקרא בשם העיר או שטפל לעיר, מודה הברכי יוסף שקוראים בשניהם.